

УДК 342.4

doi.org/10.30970/jcl.2.2023.1

Дмитро Терлецький

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри конституційного права
Національного університету «Одеська юридична академія»,
Одеса, Україна
ORCID ID: 0000-0003-4588-7517
E-mail: trifiloff@gmail.com

КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ ТА ЕФЕКТИВНЕ ПРАВЛІННЯ CONSTITUTIONALISM AND EFFECTIVE GOVERNMENT

Dmytro Terletsykyi

Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor, Chair of the Department of Constitutional Law, National University "Odesa Law Academy", Odesa, Ukraine

Abstract | Recognizing the significance of historicity and historic nature of constitutionalism, explaining its emergence and development without a historically grounded analysis is implausible. In this article, I seek to demonstrate that the phenomenon of constitutionalism is an achievement of the Modern Period of history and is substantively intertwined with the phenomenon of the modern state, its emergence, and evolution.

Acknowledging the depth, longevity, and contentiousness of the discourse surrounding the concept of the state, I advocate the position that delineating the early, medieval, and modern state as interconnected yet distinct social phenomena, capable of coexisting historically on a global scale, does not negate their shared essential characteristic – the distinctive political organization of society. Furthermore, this perspective corresponds to their empirically validated non-identity. The genesis and progression of the state are neither linear nor exclusive processes. Moreover, the developmental trajectory of the state cannot be unreservedly depicted as an unequivocal and discreet transition from a simpler to a more complex form.

Constitutionalism reaches far deeper than merely opposing a societal system founded on unchecked power. It embodies, at the very least, the establishment and constraint of state authority, hence rendering the limitation of state power a necessary but insufficient hallmark of its essence. This latter aspect entails rejecting the dogmatic validation and formalization of the political authority of those vested with power purportedly by natural means, chance, or coercion. Simultaneously, it involves the recognition and realization of people's aspiration to establish institutions that facilitate their collaboration and coordination efforts to achieve objectives that they cannot attain individually.

The constitution of the realm of individual freedom is only feasible within a framework that enables and safeguards limited governance, which must concurrently be effective in pursuing objectives of both general and individual significance. This undeniably entails an altered perspective on the state, one that is perceived by individuals not solely, and not even predominantly, as a beast striving for more power that necessitates constant taming. The state also embodies the striving of people to establish institutions that enable their collaboration and harmonization of efforts to fulfil tasks beyond their individual capabilities. A state perceived in this manner cannot practically or normatively evade the resolution of economic, social, and security tasks,

notably those linked to poverty, healthcare, education, the environment, and ultimately, military security. Furthermore, it must aspire to address these tasks in the most efficient manner.

Keywords: constitutionalism, modern state, liberalism, effective government.

Анотація | Віддаючи належне історизму та історичності конституціоналізму, пояснити виникнення та розвиток якого без історично обґрунтованого аналізу – неможливо, у цій розвідці я прагну показати, що явище конституціоналізму є здобутком Нового періоду історії та змістовно пов'язане із явищем сучасної держави, його виникненням та розвитком.

Усвідомлюючи глибину, тривалість та полемічність дискусії щодо явища держави, я відстоюю позицію, за якою виділення ранньої, середньовічної та сучасної держави як пов'язаних, але окремих соціальних явищ, які у глобальному масштабі можуть співіснувати одне з одним історично, не заперечує їхньої спільної сутнісної ознаки – особливої політичної організації суспільства – і разом з тим відповідає їхній емпірично підтвердженій сутнісній нетотожності. Виникнення та розвиток держави не є ані однолінійним, ані безальтернативним процесом. Ба більше, процес розвитку явища держави так само не може бути беззастережно представлений як однозначно визначений недискретний перехід від більш простої до більш складної форми.

Конституціоналізм сягає значно глибше звичного протиставлення соціальної системі, яка заснована на безмежному свавіллі, та уособлює щонайменше конституювання та обмеження державної влади, і вже тому обмеження державної влади становить необхідну, але недостатню ознаку його сутності. Останнє визначає і заперечення догматичного підтвердження та формалізації політичного авторитету тих, хто наділяється владою ніби природнім шляхом або волею випадку чи насильства, і визнання та здійснення прагнення людей заснувати такі інституції, які уможливають їхню співпрацю та узгодження їхніх зусиль задля здійснення тих цілей, яких вони не здатні досягнути поодиночі.

Конституювання простору індивідуальної свободи особи є можливим тільки за такого порядку, який уможливає й забезпечує обмежене правління, яке водночас має бути дієвим при досягненні загально та індивідуально значущих цілей. Це, без сумніву, означає інший погляд на державу, яка сприймається людьми не тільки, і не стільки як звір, який прагне більшої влади і якого потрібно повсякчасно приборкувати. Держава також є уособленням прагнення людей заснувати такі інституції, які уможливають їхню співпрацю та узгодження їхніх зусиль задля реалізації тих завдань, яких вони не здатні досягнути поодиночі. Сприйнята у такий спосіб держава не може ані фактично, ані нормативно уникати вирішення тих економічних, соціальних і безпекових завдань, які, зокрема, пов'язані із бідністю, охороною здоров'я, освітою, навколишнім середовищем, зрештою, воєнною безпекою; більше того, вона має прагнути вирішити такі завдання у найбільш дієвий спосіб.

Ключові слова: конституціоналізм, сучасна держава, лібералізм, ефективне правління.

Навряд чи можна навести інший приклад настільки широко вживаного й затребуваного при осмисленні державного владарювання в усьому світі поняття з настільки релятивістським значенням, ніж конституціоналізм. Стверджуючи це, я найменше маю на увазі наявне майже безмежне різноманіття інтерпретаційних підходів, які позначають змістовно різне розуміння конституціоналізму як такого, його властивостей та ознак. Адже, видається, існує загальна згода з тим, що за своєю сутністю конституціоналізм уособлює обмеження державної влади та недопущення державного свавілля. Будь-яке змістовно різне розуміння конституціоналізму у такому разі є прийнятним, якщо тільки виражає й розкриває цю сутність. Але чи є конституціоналізм релевантним поняттям для концептуальної характеристики якісно різних станів державного владарювання безвідносно до визначених часових та просторових меж, відмінностей у культурних практиках та традиціях?

Постановка цього питання, яке, слід підкреслити, аж ніяк не є оригінальним – достатньо нагадати про конструювання 'ідеального типу' М. Вебера, 'стандартного' Г.Л.А. Гарта або 'центрального' випадку Дж. Фінніса – може і напевно викличе у обізнаного читача заперечення. Серед іншого можна зауважити, що поняття конституціоналізму являє абстракцію концептуального рівня, з

якою може бути співвіднесена дійсність у її розвитку, але яка не здатна всеосяжно охопити цю дійсність. Конституціоналізм, отже, втілює узагальнений образ певних атрибутів державного владарювання в його розвитку за конкретних, але змінних умов і має своїм смисловим значенням тільки загальні та суттєві властивості цього явища соціальної дійсності. Інакше кажучи, йдеться про форму вираження складного смислу, що прагне до стислості, мінімальності. Певний інтерпретаційний підхід до розуміння конституціоналізму при цьому не повинен включати чи віддзеркалювати усі інші незлічені та різноманітні підходи, а різниця між певними підходами завжди є проявом розходження при визначенні значення та значущості складників узагальненого образу, який не збігається, не може і не має збігатися з кожним конкретним випадком.

Питання, чи відповідає певний стан державного владарювання у взаємозв'язку його властивостей такому узагальненому образу, тоді є питанням міри відповідності, що неминує зумовлює визнання багатоманіття можливих варіантів відповідності як такої. З цієї причини державне владарювання, наприклад, сучасних нам Великої Британії, Білорусі та Північної Кореї втілює міру їхньої відповідності 'ідеальному типу', 'стандартному' або 'центральному випадку', які, без сумніву, є засобом, а не кінцевим результатом пізнання соціальної дійсності. Тому та обставина, що з-поміж наведених прикладів міра відповідності Великої Британії є іншою, ймовірно, зовсім іншою, ніж Білорусі чи Північної Кореї, показує, що жоден з цих прикладів повною мірою не відповідає і не може відповідати конституціоналізму як понятійній формі вираження складного смислу, але це не заперечує і не виключає того, що у кожному прикладі йдеться саме про обмеження державної влади.

Такий висновок, однак, є резонним тільки у разі зведення усього смислового значення конституціоналізму до обмеження державної влади і, отже, недопущення державного свавілля в якнайбільше недиференційованому вигляді та ідентифікації цього абсолютизованого узагальнення як його єдиної загальної та суттєвої ознаки. Виступаючи проти такої методологічної настанови, обмежувь наразі твердженням, що конституціоналізм сягає значно глибше звичного протиставлення соціальної системі, яка заснована на безмежному свавіллі, та уособлює щонайменше конституювання та обмеження державної влади, і вже тому обмеження державної влади становить необхідну, але недостатню ознаку його сутності.

Продовжуючи, можна зіставити державне владарювання сучасної Північної Кореї й, приміром, давньогрецького полісу Афіни чи козацької держави – Війська Запорозького, як воно було означено «Домовленостями і установленнями про права і вольності Війська Запорозького»¹, які й у наукових джерелах нерідко, але однак безпідставно² ідентифікують як конституцію, зокрема як 'першу в світі'³ чи 'першу європейську'⁴ конституцію. Щодо кожного з наведених прикладів так само можна дійти висновку про певну міру його відповідності конституціоналізму як понятійній формі вираження складного смислу.

Такий висновок методологічно ґрунтується на поширенні сучасного уявлення про конституціоналізм та сучасного розуміння смислового значення цього поняття, в усьому різноманітті інтерпретаційних підходів, на державне владарювання різних історичних періодів, зокрема тих, які, власне, передують і впровадженню поняття конституціоналізму в науково-публіцистичний обіг, і,

¹Чухліб Т.В. Пакти та конституції законів і вольностей Війська Запорозького 1710. Енциклопедія історії України: Т. 8. Па - Прик / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во "Наукова думка", 2011. С. 24-28.

²Головатий С. Золота корона української правничої спадщини. *Конституційна традиція української державності* / відп. ред. С. Головатий /упоряд. М. Трофимук, О. Трофимук, Д. Гордієнко, О. Середа; Київ : Всеукраїнська правознавсна організація "Меморіал" імені Василя Стуса. Юридичне видавництво "Право України", 2021. С. 210-231.

³Шульженко Ф.П., Андрусак Т.Г. Історія політичних і правових вчень : навчальний посібник. 2-е вид., стер. Київ: Юрінком Інтер, 2001. С. 191.

⁴"Пакти і Конституції" Української козацької держави : (до 300-річчя укладення) / НАН України, Ін-т історії України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського [та ін.] ; [упоряд.: М. Трофимчук, Т. Чухліб ; редкол. В. Смолій (відп. ред.) та ін.]. Львів : Світ, 2011. С. 7.

що значно важливіше, тим історичним подіям, з якими це було пов'язане⁵. Наслідком цього є позиціонування явища конституціоналізму як позачасового, принаймні в межах підтвердженого історичного розвитку західної цивілізації, і разом з тим розмивання смислового значення предметно пов'язаного з цим явищем поняття конституціоналізму, втрату ним чітких обрисів. Визначеність у суттєвому, безперечно, не виключає мінливості проявів сутності; ця мінливість як така може бути до певної міри зрозуміла і бути зрозумілою, навіть передбачуваною та структурованою⁶, однак мої зауваги стосуються іншого. Якщо конституціоналізм сутнісно уособлює конституювання та обмеження державної влади, то якою є держава, влада якої конститується та обмежується? І, відповідно, який вираз знаходить відповідь на це питання в смисловому значенні конституціоналізму? Видається, що неспростовна різниця між формою державної організації Античного періоду, державним утворенням Раннього нового періоду та сучасною державою Новітнього періоду заслуговує на щось більше, ніж бути історичною декорацією прояву сутності конституціоналізму.

Віддаючи належне історизму та історичності конституціоналізму, пояснити виникнення та розвиток якого без історично обґрунтованого аналізу – неможливо, дозволю стверджувати, що явище конституціоналізму є здобутком Нового періоду історії та змістовно пов'язане із явищем сучасної держави, його виникненням та розвитком. Іншими словами, як цілком обґрунтовано доводить О. Бо, '...давній або середньовічний конституціоналізм застарів з моменту народження суверенітету та сучасної держави'⁷. З цієї точки зору, конституціоналізм є сучасним тією ж мірою, що і держава, якій з певного, сучасного, моменту, аби бути та визнаватися [сучасною] державою не достатньо атрибутивної триєдності «влади – населення – територія».

Проблематика сучасної держави, її розуміння та визначення, очевидно становлять окремий предмет дослідження. Водночас наведені твердження щодо конституціоналізму потребують, щонайменше, окреслення власної позиції щодо явища сучасної держави.

Найперше, безвідносно до моменту виникнення держави, яке варіюється у вкрай широкому діапазоні думок, усі згодні з тим, що держава є порівняно новим суспільним явищем. Широковідомою у цьому зв'язку є думка М. Манна, який твердить про менше, ніж один відсоток історії людства, що припадає на час існування за умов державності, включно з найбільш примітивними формами⁸. І незалежно від того, якої точки зору щодо виникнення держави дотримуватися, аксіоматично, що тривалість існування сучасної держави протягом цього одновідсоткового проміжку є незрівнянно меншою⁹.

Може видатися, що розуміння сучасної держави вимагає, передусім, визначення конкретного моменту в історії, який пов'язаний із її виникненням, хоча, насправду, питання є значно складнішим, якщо, звісно, вважати визначення такого моменту простим. Чи є сучасна держава окремим соціальним явищем, яке постало у конкретний історичний момент, як би він не визначався, чи натомість – наступною формою (типом, різновидом) історично безперервного розвитку явища держави, її 'перевинаходом', як твердить, наприклад, С. Фінер¹⁰, у певних історичних умовах?

Ю.М. Оборотов, який протягом багатьох років розвивав й обґрунтовував авторську концепцію сучасної держави як 'засобу суспільного компромісу, форми подолання соціальних протиріч та

⁵Buratti Andrea, *Western Constitutionalism: History, Institutions, Comparative Law* (2nd edn, Springer, 2019), P. 2-3.

⁶Сумарокова Л.Н. Юридическая логика: коммуникативная концепция. Одесса : "Фенікс", 2015. С. 182.

⁷Beaud Olivier, *Constitution et constitutionnalisme*, dans Philippe Raynaud, Stéphane Rials (dir.), *Dictionnaire de philosophie politique* (Paris, PUF, 1996), P. 134.

⁸Mann Michael, *The Sources of Social Power: Volume 1, A History of Power from the Beginning to AD 1760* (2nd edition, Cambridge University Press, 2012), P. 34-40.

⁹Held David. *The Development of the Modern State in The Formations of Modernity*, ed. Gieben Bram, Hall Stuart (Polity, 1993), P. 74-90.

¹⁰Finer S.E., *The History of Government Volume III: Empires, Monarchies, and the Modern State* (Oxford University Press, 1999), P. 1298.

конфліктів, управлінської організації, яка самостійно впливає на перебіг суспільного розвитку¹¹, аби пояснити принципову відмінність сучасної від досучасної держави, вдався до застосування щодо держави поняття образу. Так, зокрема, Ю.М. Оборотов твердив, що образ сучасної держави, який складається у напрямі '... пошуку оптимальних форм держави, найбільш ефективних варіантів її функціонування' '... виявляється здатним нести в собі компоненти традиційних форм держави у їхньому поєднанні із новими інтегративними та ієрархізованими зв'язками, в яких відбувається сучасне державне буття'¹². Важливо вказати, що Ю.О. Оборотов поступово підійшов до вираженого протиставлення образу сучасної держави образу держави національної.

Образ національної держави з її унікальною національною ідентичністю та стійким суверенітетом витісняється, він поступається місцем образу сучасної держави, – твердив Ю.О. Оборотов, – можна говорити про актуальність проблематики сучасної держави, яка пов'язана зі змінами, що відбуваються в національній державі в епоху глобалізації, інформатизації та індивідуалізації суспільства...¹³.

Підкреслюючи методологічну цінність відстоюваного Ю.М. Оборотовим визначення сучасної держави, яке видається важливим при осмисленні постулату М. Вебера про легітимне насилля як специфічну ознаку сучасного стану держави, специфічний, але не нормальний чи єдиний для неї засіб¹⁴ забезпечення досягнення наявних задач, водночас висловлюю незгоду з іншими ключовими міркуваннями.

Відмінність сучасної держави від історично передуючих їй утворень, яка має у найпершу чергу якісний, а не часовий прояв, для мене є настільки істотною, що більш обґрунтованим і раціональним вважаю розглядати сучасну державу поряд з ранньою та середньовічною як три, безсумнівно, пов'язані, але окремі соціальні явища. Такий підхід найбільшою мірою надиханий розвідкою Ч. Пірсона «Сучасна держава»¹⁵, однак, без усякого сумніву, нею не вичерпується. При цьому я далекий від підтримки радикального «аргументу сучасності»¹⁶, промовисто висловленому, зокрема, Дж. Поггі:

[Х]оча часто говорять про «сучасну державу» ... строго кажучи прикметник «сучасний» є надмірним. Сукупність ... ознак (що зіставляються з державами – Д.С.) не зустрічається в жодних великих політичних утвореннях, крім тих, які почали розвиватися від Раннього нового періоду європейської історії¹⁷.

Дійсно, якщо визначати державу як організацію, яка контролює населення, що обіймає визначену територію, за умови, що вона є диференційованою від інших організацій, що діють на тій самій території; автономною; централізованою; та її складники формально координовані один з одним (саме це визначення держави, надане Ч. Тіллі¹⁸, аналізує та розвиває Дж. Поггі), то доведеться констатувати, що таке визначення не є співмірним ранній та середньовічній державі або,

¹¹Оборотов Ю.Н. Современное государство: основы теории. О.: Астропринт, 1998. С. 14-15; Оборотов Ю.Н. Образы, понятие и аксиосфера государства. *Общетеоретическая юриспруденция : учебный курс : учебник / под ред. Ю.Н. Оборотова.* О.: Феникс, 2011. С. 341-342.

¹²Оборотов Ю.Н. Образы, понятие и аксиосфера государства. *Общетеоретическая юриспруденция : учебный курс : учебник / под ред. Ю.Н. Оборотова.* О.: Феникс, 2011. С. 345.

¹³Оборотов Ю.Н. Современное государство: от образа к реалиям. *Юридический вестник.* 2014. № 6. С. 6-7.

¹⁴Вебер М. Избранные произведения: пер. с нем. Сост., общ. ред. и послесл. Ю.Н. Давыдова; Предисл. П.П. Гайденко. М.: Прогресс, 1990. С. 644-645.

¹⁵Pierson Christopher. *The Modern State* (2nd edition, Routledge, 2004), 208 p.

¹⁶Graham Paul, Hoffman John, *Introduction to Political Theory* (3rd edn, Routledge, 2015), P. 14-16.

¹⁷Poggi Gianfranco. *The State: Its Nature, Development, and Prospects* (Reprinted edition, Polity Press, 2007), P. 25.

¹⁸Tilly Charles, *The Formation of National States in Western Europe* (Princeton University Press, 1975), P. 70.

слідуючи підходу М. Вебера, іншим формам держави, яка у свою чергу являє форму більш загальної категорії політичних асоціацій¹⁹.

Такий висновок видається справедливим і щодо інших визначень, зокрема й тих, які аргументуються в контексті формаційного підходу до типології держав, прихильником якого, приміром, є П.М. Рабінович²⁰. В усіх цих випадках, у разі застосування єдиного дефінітивного розуміння держави до різних історичних типів (наприклад, племінно-бюрократичного та соціально-демократичного²¹), необхідно вдаватися до настільки суттєвих застережень та пояснень при обґрунтуванні їхньої наступності, яке вибудовується за певним основним критерієм, будь-то певний тип виробничих відносин²² чи цілеспрямоване організовано здійснюване насилля²³, що зрештою виникає безліч дотепер невирішених методологічних проблем. Так, якщо для ранньої держави вкрай важливо вказати на її відмінність від додержавних і недержавних форм, а для середньовічної держави, відповідно, від ранньої, то для держави як такої, натомість, необхідно показати її найбільш суттєві ознаки, які у своїй взаємопов'язаній сукупності, напевно, беззастережно ідентифікуються лише в державі сучасній. За цих обставин навіть у разі визнання певних кваліфікуючих ознак держави безвідносно до різних історичних типів, потрібно буде визнати, що міра їхньої вияву та обов'язковості для різних історичних типів держави є докорінно різними. Поширеним виходом із ситуації є конструювання узагальнених, базових дефініцій, які при їхній інтерпретації та конкретизації щодо різних історичних типів держави набувають майже цілком різного значення.

Усвідомлюючи глибину, тривалість та полемічність цієї дискусії, вважаю, що виділення ранньої, середньовічної та сучасної держави як пов'язаних, але окремих соціальних явищ, які у глобальному масштабі можуть співіснувати одне з одним історично, не заперечує їхньої спільної сутнісної ознаки – особливої політичної організації суспільства – і разом з тим відповідає їхній емпірично підтвердженій сутнісній нетотожності. Такий підхід, відповідно, надає можливість зосередитися теоретично на відмінностях ранньої, середньовічної та сучасної держави, при цьому зменшивши кількість спірних історичних прикладів, відносно ідентифікації яких в академічній спільноті немає консенсусу.

Тут доцільно зробити важливе застереження. Ю.М. Оборотов вдавня, як було зазначено, до застосування щодо держави поняття образу. 'Образ є об'єктивним за своїм джерелом – об'єктом, який відображається, і ідеальним за способом (формою) свого існування. Формою втілення образу виступають практичні дії, мова, різні знакові моделі'²⁴. Привертає увагу, що Ю.М. Оборотов, наводячи приклади образів («вороги», «союзники», «імперія зла», «жертва агресії», «держава, що не відбулася», «залежна держава» та інші), ототожнив поняття «образу держави» із типом держави.

Так, помітно, – зазначав він, – що в марксистсько-ленінському вченні про державу, те, що уявляється як типи держави, по суті, є нічим іншим як образи держави... уся конструкція образів держави вибудована для того, або позначити, з одного боку, прогрес у розвитку держави, а з іншої – її рух до бездержавного суспільства²⁵.

¹⁹Вебер М. Хозяйство и общество: очерки понимающей социологии: в 4 т. / пер. с нем.; сост., общ. ред. и предисл. Л. Г. Ионина. М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2016. Т. I. Социология. С. 110-112.

²⁰Рабінович П.М. Основи теорії та філософії права: навч. посібник. Львів: Видавництво ЛОБФ "Медицина і право", 2021. С. 50-60.

²¹Там само. С. 59.

²²Там само. С. 59-60.

²³Graham Paul, Hoffman John, Introduction to Political Theory (3d edn, Routledge, 2015), P. 14-16.

²⁴Оборотов Ю.Н. Образы, понятие и аксиосфера государства. *Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс*: учебник / под ред. Ю.Н. Оборотова. О.: Феникс, 2011. С. 340.

²⁵Оборотов Ю.Н. Образы, понятие и аксиосфера государства. *Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс*: учебник / под ред. Ю.Н. Оборотова. О.: Феникс, 2011. С. 340-341.

У процесі аналізу цієї позиції мимоволі на думку спадає висловлювання М. Фуко, який при обґрунтуванні значно більш загальної ідеї урядовості (*la gouvernementalité*) зауважив, що держава може бути сприйнята 'не більше, як композитна реальність і міфологізована абстракція'²⁶.

Не викликає сумнівів, що поняття держави, як і будь-яка інша концептуальна абстракція, може мати неспівпадаючі значення, які неоднаково поєднують його дескриптивні, нормативні, аксіологічні аспекти та виражають різне ставлення до того, якою була, є наразі чи якою, зрештою, має бути держава. Поняття держави так само може мати різні конотації, які різняться залежно від контексту, що дозволяє твердити про наявність супутніх значень або, інакше кажучи, певних додаткових смислів поняття держави. Але, уявляється, конструювання та застосування поняття держави є і повинно бути обмеженим прагненням пізнати та позначити об'єктивно існуюче соціальне явище та, відповідно, аби не перетворитися на результат 'міфологізованого абстрагування', це не має призводити до розмивання смислового значення предметно пов'язаного з цим явищем поняття держави.

Іншою причиною, яка визначає мою позицію до явища сучасної держави, є те, що виникнення та розвиток держави не є ані одностороннім, ані безальтернативним процесом. Процес розвитку явища держави, на моє переконання, так само не може бути беззастережно представлений як однозначно визначений недискретний перехід від більш простої до більш складної форми. Певні суспільства виявляються нездатними до подальших якісних трансформацій політичної організації, інші для її розвитку потребують впливу зовнішніх чинників, а треті можуть тривалий час знаходитися в перехідному стані чи зазнавати регресу, і зрештою, з тих чи інших причин зникати, так і не здійснивши перехід до більш складної форми політичної організації.

Ч. Пірсон, наголошуючи на історичності [сучасної] держави, у цьому зв'язку вказує:

Не усіма суспільствами правила через держави, не усі держави були подібними до сучасних і не усі форми сучасної держави є однаковими. ... З плином часу сучасна форма національної держави утвердилася майже по всьому світі. Але важливо, аби це не було зведено до еволюційної історії «уперед-угору», яка розпочинається в темних туманах часу і досягає кульмінації в Західній Європі десь близько 1989 року²⁷.

Дотримуючись загально визнаного підходу до позначення виникнення сучасної держави Новим періодом історії, я разом з тим підтримую думку М. Манна, який резонно твердить, що розвинені національні держави є значною мірою продуктом ХХ століття, причому багато з них з'явилися лише після 1945 року²⁸.

Тут важливо вказати, що сучасна держава була і, на моє переконання, дотепер лишається державою національною, тобто державою, яка уособлює владарювання спільноти громадян цієї держави, які ідентифікують себе як націю. З цієї точки зору національні держави, за ємним висловом Р. Брубейкера, — це держави окремих націй і для окремих націй²⁹. Разом з тим, емпірично безпідставно інтерпретувати національні держави як держави окремих національностей, які являють спільноти людей, об'єднаних виразною етнічно-культурною, зокрема, мовною та релігійною ідентичністю. Ч. Тіллі у цьому зв'язку обґрунтовано вказує, що '... лише поодинокі європейські національні держави могли бути колись визначені як держави-нації'³⁰.

²⁶Фуко М. Безопасность, территории, население. Курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1977-1978 учебном году / пер. с фр. В.Ю. Быстрова, Н.В. Сулова, А.В. Шестакова. СПб.: Наука, 2011. С. 161-163.

²⁷Pierson Christopher, *The Modern State* (2nd edition, Routledge, 2004), P. 48-49.

²⁸Mann Michael, *Nation-states in Europe and other continents: diversifying, developing, not dying*, Daedalus, 1993, 122(3), P. 117-118.

²⁹Brubaker Rogers, *Nationalism reframed: Nationhood and the national question in the New Europe* (Cambridge University Press, 1996), P. 1-10

³⁰Tilly Charles, *Coercion, Capital, and European States, AD 990-1992* (Revised edition, Wiley-Blackwell, 1992), P. 2-3.

Національна ідентичність поширюються на сферу культури і цінностей, вона складається з історій, які люди розповідають про себе: звідки вони прийшли, які свята вшановують, що зберігається в їхній спільній історичній пам'яті, що потрібно, аби стати справжнім членом суспільства. Проте, як слушно зазначає Ф. Фукуяма, національна ідентичність починається із загальної віри в легітимність політичної системи країни, незалежно від того, чи є вона демократичною, чи ні³¹. Додам до цього, що національна ідентичність або, якщо говорити більш широко, національна спільність посідає центральне місце у творенні та збереженні національної держави, яка об'єднує людей її спільним визнанням та їхнім взаємним визнанням як громадян цієї держави, попри етнічно-культурні та інші відмінності.

Ю.О. Оборотов, без сумніву, був правий, коли серед викликів, з якими стикається сучасна держава, вказав на складність збереження нею національної ідентичності³², але більшість цих викликів, включно із вказаним, не є абсолютно новими, а деякі з них супроводжували становлення та розвиток національної держави із початку. Події останніх років по всьому світу, зокрема й повномасштабна збройна агресія Росії проти України 2022 року, доводять, що поряд із зумовленим глобалізацією інтернаціоналізмом на порядку денному в національних державах і у взаємовідносинах між ними досі лишається етнонаціоналізм, але саме '[м]іра інклюзії національної ідентичності як і раніше має вирішальне значення для збереження сучасного політичного порядку...'³³, для мистецтва побудови держави, яке буде 'ключовим складником національної сили, настільки ж важливим, як здатність розгортати традиційну військову міць для підтримки світового порядку'³⁴.

І тепер, окресливши власну позицію щодо явища сучасної держави, вважаю доцільним повернутися до свого вихідного твердження, за яким конституціоналізм є сучасним тією ж мірою, що і держава, якій з певного, сучасного, моменту, аби бути та визнаватися [сучасною] державою не достатньо атрибутивної триєдності «влади – населення – території». Отже, ідея, за якою держава являє відмінне від суспільства кероване правилами утворення, влада якого, принаймні формально, знеособлена, віддалена від суспільства та економічно, є виразно сучасною³⁵, і, не вичерпуючи уявлення про сучасну державу, як уявляється, детермінує ті ідеологічні та доктринальні зміни у західній політичній парадигмі, які втілилися за наслідками революційних перетворень у якісно нову практику державного владарювання.

Неодмінною та сутнісною ознакою такої практики стало принципово інше розуміння та обґрунтування її легітимності. Звичайно, легітимність державного владарювання є значно старшою за Новий період історії і жодна держава ніколи не була й нині не є спроможною існувати, принаймні у довгостроковій перспективі, спираючись лише на насилля. Принагідно зазначу, що справедливим видається і те, що кожна держава до певної міри є залежною від покарань й заохочень, які посилюють та доповнюють її легітимність, рівень якої може суттєво змінюватися. Разом з тим для існування держави і особливо для її збереження при транзиті влади від одного покоління до іншого, критично важливо, аби відносини між людьми, які мають владу, і людьми, які цій владі косяться, були засновані на спільному переконанні у належності такого порядку речей, за якого спільна внутрішня впевненість, а не насилля чи винагорода, насправду визначає підкорення владним велінням, що сприймаються як правочинні.

З цієї точки зору конституціоналізм може бути визначений як юридизоване втілення концептів Нового періоду історії, політичним синтезом яких є лібералізм, з яким він поділяє не лише теоретичні засновки, а й політичні цілі, які нерозривно пов'язані із самоусвідомленням людьми

³¹Фукуяма Френсис. Ідентичність: Стремление к признанию и политика непринятия / пер. с англ. А. Соловьёва. К.: Альпіна Паблішер, 2020. С. 161-162.

³²Оборотов Ю.Н. Современное государство: от образа к реалиям. Юридический вестник. 2014. № 6. С. 9.

³³Фукуяма Френсис. Ідентичність: Стремление к признанию и политика непринятия / пер. с англ. А. Соловьёва. К.: Альпіна Паблішер, 2020. С. 164.

³⁴Фукуяма Френсис. Сильное государство: управление и мировой порядок в XX веке / пер. с англ. М. : АСТ ; АСТ Москва ; Хранитель, 2006. С. 200.

³⁵Pierson Christopher, *The Modern State* (2nd edition, Routledge, 2004), P. 14-15.

своєї належності до політичної організації суспільства та їхнім самовизначенням як громадян, які цим самоусвідомленням об'єднані. Цей змістовний наголос видається мені доволі значущим. Конституційні декларації та документи кінця XVIII століття вочевидь засвідчують розходження із попереднім усталеним сприйняттям: вони перетворюють людей, які 'народжуються і залишаються вільними і рівними в правах'³⁶ та володіють певною власністю 'у своїй власній особі', на яку ніхто, окрім них, не має жодних прав³⁷, на індивідів, потім індивідів на суб'єктів, і, зрештою, суб'єктів на громадян як політично вільних та рівних особистостей. Люди як вільні особистості повинні бути переконані, аби коритися, а як рівні – мають бути зобов'язані коритися тією ж мірою, що й усі інші. Відбувається трансформація колишніх особистих взаємозв'язків між правителями і підданими в знеособлений зв'язок між громадянами і державою, який ґрунтується на легально-раціональній легітимності, в основі якої – воля та згода народного суверена³⁸.

У світлі наведених міркувань прикметним є артикульоване А. Гамільтоном 'найважливіше питання', 'яке своєю поведінкою і прикладом судилося вирішити народу' – '...чи спроможні спільноти людей дійсно засновувати добре правління за результатом роздумів і власним вибором або вони назавжди приречені отримувати свої політичні конституції волею випадку або насильства'³⁹. Перші конституції, які об'єктивують ці роздуми та власний вибір, набуваючи значення 'конституцій, які обмежують'⁴⁰, запроваджують новий модус та риторику заснування політичної влади в межах законного та обмеженого правління, що підпорядковує урядовців юридичним обмеженням та заборонам⁴¹. Проте зводити значення цих конституцій виключно до антитези безмежного свавілля – так само безпідставно, як і твердити, що конституціоналізм з точки зору цілепокладання є невизначеним.

Конституція є актом творення держави як політичної організації суспільства, що утверджує її природу та найважливіші цілі, визначає через інституції та форми владарювання її фундаментальну структуру та закріплює межі здійснення влади⁴². За такого розуміння конституції, її не можна визначити як акт самообмеження державної влади чи як акт, що фіксує наявний стан державного владарювання. Натомість політична спільнота, здійснюючи в екстраординарний інституційний спосіб (Конституційний конвент у США, Національні збори у Франції) установчу владу, шляхом 'роздумів та власного вибору', визначає, яка організація є найбільш дієвою, аби уможливити досягнення певних загально та індивідуально значущих цілей.

У цьому контексті дуже показово, що творці Конституції США, визначаючи її як засіб для збереження Союзу та забезпечення '...свободи, ... гідності і щастя'⁴³, розуміли свої зусилля, щонайменше частково, як прагнення наділити національний уряд більшою владою та захищали його на таких підставах⁴⁴. Учасники Конвенту 1787 року резонно вважали Статті Конфедерації⁴⁵ недієвими:

³⁶Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen de 1789. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/contenu/menu/droit-national-en-vigueur/constitution/declaration-des-droits-de-l-homme-et-du-citoyen-de-1789>

³⁷Локк Джон. Два трактати про правління / пер. з англ. К. : Наш Формат, 2020. С. 172.

³⁸Preuss Ulrich K, «Constitutionalism» in The Routledge Encyclopedia of Philosophy, Vol. 2, ed. Edward Craig (1998), P. 618–622.

³⁹Федералист: Политические эссе А. Гамильтона, Дж. Мэдисона и Дж. Джея / пер. с англ. М. : Издательская группа "Прогресс" – "Литера", 1993. С. 29.

⁴⁰Grimm Dieter, «Types of Constitutions» in The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law, ed. Michel Rosenfeld and Andras Sajo (Oxford University Press, 2012), P. 100–105.

⁴¹Frankenberg Günter, Comparative Constitutional Studies. Between Magic and Deceit (Edward Elgar Publishing, 2019), P. 22.

⁴²Castiglione Dario, The Political Theory of the Constitution, Political Studies, 1996, 44(3), P. 421–423.

⁴³Федералист: Политические эссе А. Гамильтона, Дж. Мэдисона и Дж. Джея / пер. с англ. М. : Издательская группа "Прогресс" – "Литера", 1993. С. 32.

⁴⁴Hardin Russell, «Why A Constitution?» in The Federalist Papers and the New Institutionalism, ed. Bernard Grofman and Donald Wittman, (Agathon Press 1989), P. 100–121.

⁴⁵Articles of Confederation of 1781: A Transcription. URL: https://www.archives.gov/milestone-documents/articles-of-confederation?_ga=2.8346929.2072772457.1688474490-1685826804.1687256845

найбільш важливі рішення потребували кваліфікованої більшості у дев'ять голосів штатів, отримати яку часто дуже було важко і водночас штати не виконували своїх зобов'язань щодо фінансування національного уряду. Національному уряду бракувало повноважень, аби безпосередньо регулювати діяльність своїх громадян, запобігати руйнівним економічним війнам між штатами та захищати інтереси Сполучених Штатів у міжнародній сфері. Внесення змін до Статей Конфедерації, зважаючи на вимогу одностайного голосування штатів, було фактично унеможливлено. Виконавча влада не мала очільника, що надзвичайно ускладнювало її оперативність і ефективність. І хоча національний уряд був обмежений і контрольований достатньою мірою, однак водночас сприймався широким загалом як неефективний. Тому, значущим мотивом прийняття Конституції США стало прагнення запровадити ефективне правління⁴⁶.

Відтоді і дотепер конституціоналізм, нормативно-смысловим стрижнем якого стають 'конституції, які обмежують', постає у цілісній триєдності ідеології, доктрини і практики⁴⁷ та визначає діяльність і тих, хто творить державу, сприйняту з погляду права, і тих, хто здійснює владу через інститути держави та на їхній основі. Рівною мірою конституціоналізм також уособлює певне, особливе обґрунтування набуття і здійснення влади у сучасній державі або, інакше кажучи, певний, особливий спосіб досягнення і підтвердження легітимності набуття і здійснення влади у сучасній державі. Його особливість зумовлена серед іншого тією обставиною, що

...оскільки сучасна держава може змінювати усю сукупність позитивного права, то обмеження, які протистоять владі правителів, більше не можуть походити від традиції чи звичаю, а мають впливати з тих самих принципів, які зумовлюють необхідність встановлення політичної влади⁴⁸.

Дотримуючись позиції, за якою від історично конструйованих антецедентів сучасний конституціоналізм відрізняє набагато більше, ніж тільки дієве юридичне обмеження державного владарювання, резонним вважаю вказати, що сучасний конституціоналізм нерозривно пов'язаний із конституюванням цього владарювання.

Останнє визначає і заперечення догматичного підтвердження та формалізації політичного авторитету тих, хто наділяється владою ніби природнім шляхом або волею випадку чи насильства, і, водночас, визнання та здійснення прагнення людей заснувати такі інституції, які уможливають їхню співпрацю та узгодження їхніх зусиль задля здійснення тих цілей, яких вони не здатні досягнути поодиночі. Така позитивна конотація, яку обґрунтовують Дж. Уолдрон⁴⁹, Ст. Холмс⁵⁰ та інші⁵¹, дозволяє усвідомити, що сучасний конституціоналізм уособлює визначений модус, який структурує та регулює досягнення загально та індивідуально значущих цілей конституційованими для цього владними інституціями.

Сучасний конституціоналізм, отже, заперечує абсолютну владу через сприйняття правочинності здійснення влади у зв'язку із спроможністю ефективно досягати загально та індивідуально значущих цілей, і опосередковує продукування політичних рішень та розв'язання політичних конфліктів у суспільстві таким чином, який утверджує взаємний зв'язок між загально та індивідуально значущими цілями, з одного боку, а також між ними та визначеними засобами їхнього досягнення – з іншого.

Цей зв'язок проявляється з-поміж іншого в підкоренні короткострокових цілей довгостроковими і, отже, визначенні належних і допустимих засобів їхнього досягнення. Іншими словами, згода

⁴⁶Jackson Vicki C., Pro-Constitutional Representation: Comparing the Role Obligations of Judges and Elected Representatives in Constitutional Democracy, *William & Mary Law Review*, 2016, 57(5), P. 1741-1742.

⁴⁷Бориславська О.М. Європейська модель конституціоналізму системно-аксіологічний аналіз монографія. Харків Право, 2018. С. 46-61.

⁴⁸Raynaud Philippe. *Le juge et le philosophe. Essais sur le nouvel âge du droit* (Armand Colin, 2020), P. 69-70.

⁴⁹Waldron Jeremy, *Political Political Theory: Essays on Institutions* (Harvard University Press, 2016), P.23-44.

⁵⁰Holmes Stephen, *Passions and Constraint: On the Theory of Liberal Democracy* (University of Chicago Press; 1st edition, 1997), P.6-8.

⁵¹Barber N.W., *The Principles of Constitutionalism* (Oxford University Press, 2018), P. 6-19; Barber Sotirios A., *Welfare and the Constitution* (Princeton University Press, 2003), P. 147-153.

одних людей коритися владним велінням інших людей за сучасного конституціоналізму ґрунтується на їхньому спільному усвідомленні загальних засадничих принципів, які, маючи обмежуючу обов'язковість права, спрямовані на здобуття і здійснення влади тими людьми, які, як очікується, чинитимуть так, як належить чинити.

Сучасний конституціоналізм, отже, виключає сприйняття й виправдання як належних будь-яких владних велінь, безвідносно до цілепокладання, безвідносно до дотримання при здобутті та здійсненні влади людьми змістовних, формальних і процедурних вимог. Натомість розрізнення належних і допустимих і, отже, неналежних і недопустимих прагнень влади та владних велінь, запровадження регулювання наслідків неналежного і недопустимого здійснення влади, які властиві сучасному конституціоналізму, цій 'вимогливій концепції конституції', як його позначає Д. Грімм⁵², зумовлює те, що

...певні фундаментальні цінності та процедури виключаються з повсякденних політичних дебатів і використовуються замість цього як спільна основа для конкуруючих політичних сил. Це дозволяє суспільству вирішувати політичні конфлікти мирним шляхом і змінювати уряди без застосування сили. ... розрізняючи довгострокові принципи та повсякденні рішення, конституція регулює, як суспільство адаптується до умов, що змінилися, і таким чином забезпечує безперервність змін⁵³.

Сучасний конституціоналізм, сприйнятий таким чином, полягає, за образним висловом Н. Волкера, у вирізблюванні у праві поняття «політика», що вперше розуміється повною мірою як автономна сфера самоврядування спільноти⁵⁴. Це у жодному разі не означає, що юридичне обмеження політики є, чи, ба більше, має бути тотальним, – відповідно, йдеться не про поглинання політики правом, а про її спрямування та раціоналізацію. Показово, що Д. Грімм особливо наголошує, що конституція визначає юридичні обмеження, за яких політичні рішення можуть справляти зобов'язуючу силу, але не визначає вхід у конституційні рушії або результати конституційних процесів. Проте конституція залишається всебічним регулюванням тією мірою, якою вона унеможливує будь-які позаконституційні повноваження або процедури. Результат може претендувати на спричинення зобов'язуючої сили, якщо конституційно легітимізовані актори діють в межах конституційно встановлених обмежень⁵⁵.

Водночас від початку і дотепер лібералізм – ідеологічне підґрунтя сучасного конституціоналізму, заперечуючи абсолютне і свавільне владарювання як таке, що порушує особистість і права тих, над ким владарюють⁵⁶, не інтерпретує обмежене правління як правління виключно пасивне, навпаки, аби утверджувати визнані права людини, обмежене правління повинне буди активним. Іншими словами, сучасна держава, напреду прихильна ідеології лібералізму, від самого початку є зайнятою державою, зокрема тому, що '...має бути винахідливою при досягненні загально та індивідуально значущих цілей у законний спосіб'⁵⁷. Водночас підкреслю, що лібералізм і відповідне ліберальне розуміння конституціоналізму не лишалися і не лишаються незмінними: сучасні підходи дуже різняться від підходів кінця XIX століття, які так само сильно різняться від підходів кінця XVIII. Триумф у другій половині XX століття та подекуди проголошений на початку XXI століття запад неолібералізму та зумовлена цим рефлексія є тому виразним прикладом⁵⁸.

Конституювання простору індивідуальної свободи особи – автономії її особистості, якій властивий усвідомлений вибір між різними варіантами поведінки, – серед іншого через встановлення

⁵²Grimm Dieter, *Constitutionalism: Past, Present, and Future* (Oxford University Press, 2016), P. 22.

⁵³Grimm Dieter, *Constitutionalism: Past, Present, and Future* (Oxford University Press, 2016), P. 144.

⁵⁴Walker Neil, «Where's the 'E' in Constitution? A European Puzzle in Economic Constitutionalism» in *A Turbulent World*, ed. Achilles Skordas, Gábor Halmai and Lisa Mardikian (Edward Elgar Publishing, 2023), P. 13.

⁵⁵Grimm Dieter, *Constitutionalism: Past, Present, and Future* (Oxford University Press, 2016), P. 17.

⁵⁶Локк Джон. Два трактати про правління / пер. з англ. К. : Наш Формат, 2020. С. 238-245.

⁵⁷Ryan Alan. *The Making of Modern Liberalism* (Princeton University Press, 2012), P. 40.

⁵⁸Див. напр.: Wendy Brown, *In the Ruins of Neoliberalism: The Rise of Antidemocratic Politics in the West* (Columbia University Press, 2019), 264 p.

підстав, порядку та меж втручання у цей простір з боку держави є можливим тільки за такого порядку, який уможливило б й убезпечило обмежене правління, яке водночас має бути дієвим при досягненні загально та індивідуально значущих цілей. Це, без сумніву, означає інший погляд на державу, яка сприймається людьми не тільки, і не стільки як Левіафан Т. Гоббса – звір, який прагне більшої влади і якого потрібно повсякчасно приборкувати. Держава також є уособленням прагнення людей заснувати такі інституції, які уможливають їхню співпрацю та узгодження їхніх зусиль задля реалізації тих завдань, яких вони не здатні досягнути поодиночі. Сприйнята у такий спосіб держава не може ані фактично, ані нормативно уникати вирішення тих економічних, соціальних і безпекових завдань, які, зокрема, пов'язані із бідністю, охороною здоров'я, освітою, навколишнім середовищем, зрештою, воєнною безпекою; більше того, вона має прагнути вирішити такі завдання у найбільш дієвий спосіб.

Д. Ло аргументовано вказує, що за умов зростаючої взаємозалежності сучасного суспільства держава є не так загрозою, ба більше, вирішальною загрозою людській свободі, а радше засобом людського виживання.

Романтичний ідеал самодостатнього йомена-фермера помер і зник. ... виживання сьогодні вимагає від нас більше, ніж просто залишити один одного наодинці та утриматися від постійної війни всіх проти всіх. Наша здатність реагувати на проблеми та загрози, які постають перед нами, чи навіть здатність протистояти викликам повсякденного життя все більше залежить від координації, співпраці та колективних зусиль. Добре чи погано, але держава є стрижнем усіх цих речей⁵⁹.

Конституційна демократія цінується насамперед не за її ефективність, а за її здатність у довгостроковій перспективі сприяти побудові достатньо справедливого та гідного суспільства. Рівною мірою обгрунтованим є інший висновок: аби функціонувати та розвиватися, не втрачаючи здатності забезпечувати обмежене правління, конституційна демократія мусить повсякчасно засвідчувати спроможність здійснювати ефективне правління. 'Бо конституційна система, яка не може ефективно функціонувати, яка не може діяти швидко й сильно, не може жити'⁶⁰.

Відповідно, я поділяю тверде переконання В. Джексона та Я. Девуд, які доводять, що ефективність правління являє сутнісну складову, дійсну передумову успішної конституційної демократії⁶¹. Водночас важливо слідом за ними наголосити, що ефективне правління – конституційне зобов'язання демократично обраних законодавчих і виконавчих органів влади здійснювати позитивні дії, які спрямовані на користь багатьом щодо тих видів суспільного блага, які потребують для досягнення колективних дій та які є основоположними для підтримання гідного суспільства⁶² – є нормативно опосередкованим. Ефективне правління за умов конституційної демократії постає не як концепція активної позивної держави, що вимірюється будь-якими цілями правління, а нормативно обмеженими цілями⁶³.

Наведені міркування видаються важливими з багатьох причин. На тлі зростаючих побоювань, а подекуди – прямих і далекосяжних звинувачень у неспроможності дієво реагувати на виклики та загрози сучасності, сучасні деспоти – авторитарні лідери по усьому світу, завзято та послідовно використовуючи заради утвердження легітимності набуття і здійснення ними влади юридизовані заходи, прагнуть переконати людей у тому, що тільки «сильні» лідери, і, отже, тільки «сильні» держави – насправді, суто авторитарні – спроможні забезпечити ефективне врядування. Прикметно, що саме обмежене – конституційне та демократичне – правління, прямо чи завуальовано,

⁵⁹Law David S., «Post-Liberal Constitutionalism and the Right to Effective Government» in *Constitutionalism and a right to effective government?*, ed. Vicki C. Jackson and Yasmin Dawood (Cambridge University Press, 2022), P. 75.

⁶⁰Friedrich Carl J., *Constitutional Government and Democracy: Theory and practice in Europe and America* (Revised edition, Ginn and Company, 1950), P. 57.

⁶¹Jackson Vicki C. and Dawood Yasmin, «Constitutionalism and Effective Government: Rights, Institutions, and Values» in *Constitutionalism and a right to effective government?*, ed. Vicki C. Jackson and Yasmin Dawood (Cambridge University Press, 2022), P. 11.

⁶²Ibid. P. 19.

⁶³Ibid. P. 4.

але цілеспрямовано визначається ними як неефективна форми правління, слабкість якого зумовлена зрештою нормативними та інституціональними обмеженнями організації та здійснення державної влади.

Для України збройний спротив триваючій російській агресії є єдиним шляхом виживання у цьому протистоянні, який, щонайменше у коротко- та середньостроковій перспективі, є нездійсненим без системної й різноманітної підтримки з боку держав-партнерів та міжнародних організацій. Проте для України критично небезпечно зводити протистояння російській агресії тільки до збройного спротиву. Російсько-українська війна кожен день доводить хибність сприйняття України як 'розколотої держави' (С. Гантінгтон), та кожен день стверджує українську націю як 'ясно висловлене бажання продовжувати жити спільним життям', яке не є раз і назавжди даним, а мусить постійно випробовуватися⁶⁴. Іншими словами, російсько-українська війна у конституційному вимірі буття – це протистояння різних модусів мислення і світосприйняття та різного самоусвідомлення людей і націй. І, переконаний, надважливим у цьому протистоянні виступає утвердження дійсної прихильності до конституціоналізму, дієве утвердження, забезпечення і захист опосередкованих ним цінностей та принципів.

Список використаних джерел

Бібліографія:

1. Barber N.W., *The Principles of Constitutionalism* (Oxford University Press, 2018), 340 p.
2. Barber Sotirios A., *Welfare and the Constitution* (Princeton University Press, 2003), 192 p.
3. Beaud Olivier, *Constitution et constitutionnalisme*, dans Philippe Raynaud, Stéphane Rials (dir.), *Dictionnaire de philosophie politique* (Paris, PUF, 1996), P. 133-142.
4. Brubaker Rogers, *Nationalism reframed: Nationhood and the national question in the New Europe* (Cambridge University Press, 1996), 216 p.
5. Buratti Andrea, *Western Constitutionalism: History, Institutions, Comparative Law* (2nd edn, Springer, 2019), 249 p.
6. Castiglione Dario, *The Political Theory of the Constitution*, *Political Studies*, 1996, 44(3), P. 417-435.
7. Finer S.E., *The History of Government Volume III: Empires, Monarchies, and the Modern State* (Oxford University Press, 1999), 1065 p.
8. Frankenberg Günter, *Comparative Constitutional Studies. Between Magic and Deceit* (Edward Elgar Publishing, 2019), 360 p.
9. Friedrich Carl J., *Constitutional Government and Democracy: Theory and practice in Europe and America* (Revised edition, Ginn and Company, 1950), 688 p.
10. Graham Paul, Hoffman John. *Introduction to Political Theory* (3d edn, Routledge, 2015), 542 p.
11. Grimm Dieter, *Constitutionalism: Past, Present, and Future* (Oxford University Press, 2016), 320 p.
12. Grimm Dieter, «Types of Constitutions» in *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law*, ed. Michel Rosenfeld and Andras Sajó (Oxford University Press, 2012), P. 98-132.
13. Hardin Russell, «Why A Constitution?» in *The Federalist Papers and the New Institutionalism*, ed. Bernard Grofman and Donald Wittman, (Agathon Press 1989), P. 100-121.
14. Held David, «The Development of the Modern State» in *The Formations of Modernity*, ed. Gieben Bram, Hall Stuart (Polity, 1993), P. 71-125.
15. Holmes Stephen, *Passions and Constraint: On the Theory of Liberal Democracy* (University of Chicago Press; 1st edition, 1997), 352 p.
16. Jackson Vicki C. and Dawood Yasmin, «Constitutionalism and Effective Government: Rights, Institutions, and Values» in *Constitutionalism and a right to effective government?*, ed. Vicki C. Jackson and Yasmin Dawood (Cambridge University Press, 2022), P. 3-20.
17. Jackson Vicki C., *Pro-Constitutional Representation: Comparing the Role Obligations of Judges and Elected Representatives in Constitutional Democracy*, *William Mary Law Review*, 2016, 57(5), P. 1717-1788.
18. Law David S., «Post-Liberal Constitutionalism and the Right to Effective Government» in *Constitutionalism and a right to effective government?*, ed. Vicki C. Jackson and Yasmin Dawood (Cambridge University Press, 2022), P. 73-84.

⁶⁴Ренан Е. Що таке нація? *Націоналізм: теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера: антологія*. 2-ге вид., перероб. і доп. / упоряд. : О. Проценко, В. Лісовий. К. : "Смолоскип", 2006. С. 262.

19. Mann Michael, *Nation-states in Europe and other continents: diversifying, developing, not dying*, Daedalus, 1993, 122(3), P. 115-140.
20. Mann Michael, *The Sources of Social Power: Volume 1, A History of Power from the Beginning to AD 1760* (2nd edition, Cambridge University Press, 2012), 578 p.
21. Pierson Christopher, *The Modern State* (2nd edition, Routledge, 2004), 208 p.
22. Poggi Gianfranco, *The State: Its Nature, Development, and Prospects* (Reprinted edition, Polity Press, 2007), 224 p.
23. Preuss Ulrich K, «Constitutionalism» in *The Routledge Encyclopedia of Philosophy*, Vol. 2, ed. Edward Craig (1998), P. 618-622.
24. Raynaud Philippe, *Le juge et le philosophe. Essais sur le nouvel âge du droit* (Armand Colin, 2020), 319 p.
25. Ryan Alan. *The Making of Modern Liberalism* (Princeton University Press, 2012), 680 p.
26. Tilly Charles, *Coercion, Capital, and European States, AD 990-1992* (Revised edition, Wiley-Blackwell, 1992), 288 p.
27. Tilly Charles, *The Formation of National States in Western Europe* (Princeton University Press, 1975), 711 p.
28. Waldron Jeremy, *Political Political Theory: Essays on Institutions* (Harvard University Press, 2016), 416 p.
29. Walker Neil, «Where's the 'E' in Constitution? A European Puzzle in Economic Constitutionalism» in *a Turbulent World*, ed. Achilles Skordas, Gábor Halmai and Lisa Mardikian (Edward Elgar Publishing, 2023), P. 11-37.
30. Wendy Brown, *In the Ruins of Neoliberalism: The Rise of Antidemocratic Politics in the West* (Columbia University Press, 2019), 264 p.
31. «Пакти і Конституції» Української козацької держави: (до 300-річчя укладення) / НАН України, Ін-т історії України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського [та ін.]; [упоряд.: М. Трофимчук, Т. Чухліб; редкол. В. Смолій (відп. ред.) та ін.]. Львів: Світ, 2011. 439 с.
32. Бориславська О.М. *Європейська модель конституціоналізму системно-аксіологічний аналіз монографія*. Харків Право, 2018. 384 с.
33. Вебер М. *Избранные произведения*: пер. с нем. Сост., общ. ред. и послесл. Ю.Н. Давыдова; Предисл. П.П. Гайденко. М.: Прогресс, 1990. 808 с.
34. Вебер М. *Хозяйство и общество: очерки понимающей социологии*: в 4 т. / пер. с нем.; сост., общ. ред. и предисл. Л.Г. Ионина. М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2016. Т. I. Социология. 448 с.
35. Головатий С. *Золота корона української правничої спадщини. Конституційна традиція української державності* / відп. ред. С. Головатий /упоряд. М. Трофимук, О. Трофимук, Д. Гордієнко, О. Середа; Київ: Всеукраїнська правозахисна організація «Меморіал» імені Василя Стуса. Юридичне видавництво «Право України», 2021. С. 210-231.
36. Локк Джон. *Два трактати про правління* / пер. з англ. К.: Наш Формат, 2020. 312 с.
37. Оборотов Ю.Н. *Образы, понятие и аксиосфера государства. Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс: учебник / под ред. Ю.Н. Оборотова О.: Феникс, 2011. С. 340-360.*
38. Оборотов Ю.Н. *Современное государство: основы теории*. О.: Астропринт, 1998. 132 с.
39. Оборотов Ю.Н. *Современное государство: от образа к реалиям*. Юридический вестник. 2014. № 6. С. 6-13.
40. Рабінович П.М. *Основы теории та філософії права: навч. посібник*. Львів: Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2021. 256 с.
41. Ренан Е. *Що таке нація? Націоналізм: теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера*: антологія. 2-ге вид., перероб. і доп. / упоряд.: О. Проценко, В. Лісовий. К.: «Смолоסקип», 2006. С. 253-263.
42. Сумарокова Л.Н. *Юридическая логика: коммуникативная концепция*. Одесса: «Фенікс», 2015. 204 с.
43. Федералист: *Политические эссе А. Гамільтона, Дж. Мэдисона и Дж. Джея* / пер. с англ. М.: Издательская группа «Прогресс» – «Литера», 1993. 592 с.
44. Фуко М. *Безопасность, территории, население. Курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1977-1978 учебном году* / пер. с фр. В.Ю. Быстрова, Н.В. Сулова, А.В. Шестакова. СПб.: Наука, 2011. 544 с.
45. Фукуяма Френсис. *Идентичность: Стремление к признанию и политика непринятия* / пер. с англ. А. Соловьева. К.: Альпіна Паблішер, 2020. 256 с.
46. Фукуяма Френсис. *Сильное государство: управление и мировой порядок в XX веке* / пер. с англ. М.: АСТ; АСТ Москва; Хранитель, 2006. 224 с.
47. Чухліб Т.В. *Пакти та конституції законів і вольностей Війська Запорозького 1710*. Енциклопедія історії України: Т. 8. Па - Прик / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2011. С. 24-28.
48. Шульженко Ф.П., Андрусак Т.Г. *Історія політичних і правових вчень: навчальний посібник*. 2-е вид., стер. Київ: Юрінком Інтер, 2001. 301 с.

Перелік юридичних документів:

49. *Articles of Confederation of 1781: A Transcription*. URL: https://www.archives.gov/milestone-documents/articles-of-confederation?_ga=2.8346929.2072772457.1688474490-1685826804.1687256845
50. *Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen de 1789*. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/contenu/menu/droit-national-en-vigueur/constitution/declaration-des-droits-de-l-homme-et-du-citoyen-de-1789>

References

Bibliography:

1. Barber N.W., *The Principles of Constitutionalism* (Oxford University Press, 2018), 340 p.
2. Barber Sotirios A., *Welfare and the Constitution* (Princeton University Press, 2003), 192 p.
3. Beaud Olivier, *Constitution et constitutionnalisme*, dans Philippe Raynaud, Stéphane Rials (dir.), *Dictionnaire de philosophie politique* (Paris, PUF, 1996), P. 133-142.
4. Boryslavska O.M. *Yevropeiska model konstytutsionalizmu systemno-aksiolohichniy analiz monohrafiia*. Kharkiv Pravo, 2018. 384 s.
5. Brubaker Rogers, *Nationalism reframed: Nationhood and the national question in the New Europe* (Cambridge University Press, 1996), 216 p.
6. Buratti Andrea, *Western Constitutionalism: History, Institutions, Comparative Law* (2nd edn, Springer, 2019), 249 p.
7. Castiglione Dario, *The Political Theory of the Constitution*, *Political Studies*, 1996, 44(3), P. 417-435.
8. Chukhlib T.V. *Pakty ta konstytutsii zakoniv i volnosti Viiska Zaporozkoho 1710*. *Entsyklopediia istorii Ukrainy: T. 8. Pa - Pryk / Redkol.: V.A. Smolii (holova) ta in. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. K.: V-vo «Naukova dumka», 2011. S. 24-28.*
9. *Federalist: Politicheskie esse A. Gamiltona, Dzh. Medisona i Dzh. Dzheia / per. s angl. M.: Izdatelskaia gruppa «Progress» – «Litera», 1993. 592 s.*
10. *Finer S.E., The History of Government Volume III: Empires, Monarchies, and the Modern State* (Oxford University Press, 1999), 1065 p.
11. Frankenberg Günter, *Comparative Constitutional Studies. Between Magic and Deceit* (Edward Elgar Publishing, 2019), 360 p.
12. Friedrich Carl J., *Constitutional Government and Democracy: Theory and practice in Europe and America* (Revised edition, Ginn and Company, 1950), 688 p.
13. *Fuko M. Bezopasnost, territorii, naselenie. Kurs leksii, pročitannykh v Kollezh de Frans v 1977-1978 uchebno godu / per. s fr. V.IU. Bystrova, N.V. Suslova, A.V. Shestakova. SPb.: Nauka, 2011. 544 s.*
14. *Fukuiama Frensis. Sylnoe hosudarstvo: upravlenye y myrovoi poriadok v XX veke / per. s anhl. M.: AST; AST Moskva; Khranytel, 2006. 224 s.*
15. *Fukuiama Frensis. Ydentychnost: Stremlynye k pryznanyiu y polytyka nepryniatyia / per. s anhl. A. Soloveva. K.: Alpina Pablisher, 2020. 256 s.*
16. *Graham Paul, Hoffman John. Introduction to Political Theory* (3d edn, Routledge, 2015), 542 p.
17. *Grimm Dieter, Constitutionalism: Past, Present, and Future* (Oxford University Press, 2016), 320 p.
18. *Grimm Dieter, «Types of Constitutions» in The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law*, ed. Michel Rosenfeld and Andras Sajó (Oxford University Press, 2012), P. 98-132.
19. *Hardin Russell, «Why A Constitution?» in The Federalist Papers and the New Institutionalism*, ed. Bernard Grofman and Donald Wittman, (Agathon Press 1989), P. 100-121.
20. *Held David, «The Development of the Modern State» in The Formations of Modernity*, ed. Gieben Bram, Hall Stuart (Polity, 1993), P. 71-125.
21. *Holmes Stephen, Passions and Constraint: On the Theory of Liberal Democracy* (University of Chicago Press; 1st edition, 1997), 352 p.
22. *Holovaty S. Zolota korona ukrainskoi pravnychoi spadshchyny. Konstytutsiina tradytsiia ukrainskoi derzhavnosti / vidp. red. S. Holovaty / uporiad. M. Trofymuk, O. Trofymuk, D. Hordiienko, O. Sereda; Kyiv: Vseukrainska pravozakhysna orhanizatsiia «Memorial» imeni Vasyliia Stusa. Yurydychne vydavnytstvo «Pravo Ukrainy», 2021. S. 210-231.*
23. *Jackson Vicki C. and Dawood Yasmin, «Constitutionalism and Effective Government: Rights, Institutions, and Values» in Constitutionalism and a right to effective government?, ed. Vicki S. Jackson and Yasmin Dawood (Cambridge University Press, 2022), P. 3-20.*
24. *Jackson Vicki C., Pro-Constitutional Representation: Comparing the Role Obligations of Judges and Elected Representatives in Sonstitutional Democracy*, *William Mary Law Review*, 2016, 57(5), P. 1717-1788.
25. *Law David S., «Post-Liberal Constitutionalism and the Right to Effective Government» in Constitutionalism and a right to effective government?, ed. Vicki S. Jackson and Yasmin Dawood (Cambridge University Press, 2022), P. 73-84.*
26. *Lokk Dzhon. Dva traktaty pro pravlinnia / per. z anhl. K.: Nash Format, 2020. 312 s.*
27. *Mann Michael, Nation-states in Europe and other continents: diversifying, developing, not dying*, *Daedalus*, 1993, 122(3), P. 115-140.
28. *Mann Michael, The Sources of Social Power: Volume 1, A History of Power from the Beginning to AD 1760* (2nd edition, Cambridge University Press, 2012), 578 p.
29. *Oborotov IU.N. Obrazy, poniatie i aksiosfera gosudarstva. Obshcheteoreticheskaia iurisprudentsiia: uchebnyi kurs: uchebnik / pod red. IU.N. Oborotova O.: Feniks, 2011. S. 340-360.*

30. Oborotov I.U. *Sovremennoe gosudarstvo: osnovy teorii*. O.: Astroprint, 1998. 132 s.
31. Oborotov Y.U. *Sovremennoe gosudarstvo: ot obraza k realyam*. Yurydychesky vestnyk. 2014. № 6. S. 6-13.
32. Pierson Christopher, *The Modern State* (2nd edition, Routledge, 2004), 208 p.
33. Poggi Gianfranco, *The State: Its Nature, Development, and Prospects* (Reprinted edition, Polity Press, 2007), 224 p.
34. Preuss Ulrich K, «Constitutionalism» in *The Routledge Encyclopedia of Philosophy*, Vol. 2, ed. Edward Craig (1998), P. 618–622.
35. Rabinovych P.M. *Osnovy teorii ta filosofii prava: navch. posibnyk*. Lviv: Vydavnytstvo LOBF «Medytsyna i pravo», 2021. 256 s.
36. Raynaud Philippe, *Le juge et le philosophe. Essais sur le nouvel âge du droit* (Armand Colin, 2020), 319 p.
37. Renan E. *Shcho take natsiia? Natsionalizm: teorii natsii ta natsionalizmu vid Yohana Fikhte do Ernesta Helnera: antolohiia*. 2-he vyd., pererob. i dop. / uporiad.: O. Protsenko, V. Lisovyi. K.: «Smoloskyp», 2006. C. 253-263.
38. Ryan Alan. *The Making of Modern Liberalism* (Princeton University Press, 2012), 680 p.
39. Shulzhenko F.P., Andrusiak T.H. *Istoriia politychnykh i pravovykh vchen: navchalnyi posibnyk*. 2-e vyd., ster. Kyiv: Yurinkom Inter, 2001. 301 s.
40. Sumarokova L.N. *Yurydycheskaia lohyka: kommunykativnaia kontseptsyia*. Odessa: «Feniks», 2015. 204 s.
41. Tilly Charles, *Coercion, Capital, and European States, AD 990-1992* (Revised edition, Wiley-Blackwell, 1992), 288 p.
42. Tilly Charles, *The Formation of National States in Western Europe* (Princeton University Press, 1975), 711 p.
43. Veber M. *Izbrannye proizvedeniia: per. s nem. Sost., obshch. red. i poslesl.* I.U.N. Davydova; Predisl. P.P. Gaidenko. M.: Progress, 1990. 808 s.
44. Veber M. *Khoziaistvo i obshchestvo: ocherki ponimaiushchei sotsiologii: v 4 t.* / per. s nem.; sost., obshch. red. i predisl. L.G. Ionina. M.: Izd. dom Vysshei shkoly ekonomiki, 2016. T. I. Sotsiologiya. 448 s.
45. Waldron Jeremy, *Political Theory: Essays on Institutions* (Harvard University Press, 2016), 416 p.
46. Walker Neil, «Wheres the 'E in Constitution? A European Puzzle in Economic Constitutionalism» in *a Turbulent World*, ed. Achilles Skordas, Gábor Halmai and Lisa Mardikian (Edward Elgar Publishing, 2023), P. 11-37.
47. Wendy Brown, *In the Ruins of Neoliberalism: The Rise of Antidemocratic Politics in the West* (Columbia University Press, 2019), 264 p.
48. «Pakty i Konstytutsii» *Ukrainskoi kozatskoi derzhavy: (do 300-richchia ukladennia) / NAN Ukrainy, In-t istorii Ukrainy, Nats. b-ka Ukrainy im. V. I. Vernadskoho [ta in.]; [uporiad.: M. Trofymchuk, T. Chukhlib; redkol. V. Smolii (vidp. red.) ta in.]*. Lviv: Svit, 2011. 439 s.

List of legal documents:

49. Articles of Confederation of 1781: A Transcription. URL: https://www.archives.gov/milestone-documents/articles-of-confederation?_ga=2.8346929.2072772457.1688474490-1685826804.1687256845
50. Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen de 1789. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/contenu/menu/droit-national-en-vigueur/constitution/declaration-des-droits-de-l-homme-et-du-citoyen-de-1789>